

Haág Zalán István

HORTHY A VÁDLOTTAK PADJÁN

„Horthyban az angol, amerikai és francia imperialisták megbíztak, hiszen népellenességéről, kommunista-ellenességéről szegedi működése során is meggyőződhetek. [...] Horthy és hívei maguk nevelték, táplálták éveken keresztül a nyilas sőpredéket. Ha voltak is köztük bizonyos ellentétek, ennél jóval több volt az érdeazonosság. Horthyék a magyar reakció végső tartalékának tekintették Szálasi bandáját a dolgozó nép, a kommunizmus elleni harcukban.”

Magyar középiskolai történelemtankönyv értékelése 1950-ből

KI VOLT, KI LESZ?

Gyenge képességű dzsentrí, aki az ellenforradalmi terrornak köszönhette hatalomra kerülését, és a vakszerencsének a hatalom megtartását. Tenger nélküli tengerész a király nélküli királyság élén, hárommillió koldussal. A külföldi tőkés érdekek kiszolgálója, egy diktatórikus rendszer szimbóluma. Antiszemita, (proto)fasiszta, a nyilasok szálláscsinálója, a holokausztért is felelős háborús bűnös, Hitler utolsó csatlósa.

Ilyen és ehhez hasonló értékelések láttak napvilágot az 1945-öt követő évtizedekben Horthy Miklósról idehaza, sőt határainkon túl is. És a folyamatosan sulykolt megállapításokat, a fejekben rögzült beidegződésüket nehezen lehet cáfolni, illetve megváltoztatni.

Bár hatalma már hat és fél évtizede megbukott, ami talán kellő történelmi távolságot jelenthetne Horthy Miklós kormányzói tevékenységének megítélésében, pályaképének megrajzolásában, ám nevének pusztá említése ilyen vagy olyan hivatkozással is komoly indulatokat szül a mai magyar társadalom különféle véleményformálóinak körében. De még a történészek is merőben eltérő módon ítélik meg politikusi, államférfíui működését. Bár az első bekezdésben idézett minősítések nagy részét komolyan vehető szakemberek már nem alkalmazzák, a napi sajtó publicisztikai műfajaiban, közírók eszmefuttatásaiban, rétorok politikai szónoklataiban a mai napig megjelennek ezek az „értékelések”.

Nem lenne célravezető, ha – stílszerűen – a „fehér ló” másik oldalára esnénk át, ám mindenképpen helyes lenne, ha úgy az iskolai oktatásban, mint a közgondolkodásban a helyükre kerülhetnének a dolgok. Nem szabad túlságosan heroizálni Horthy politikusi működését, pláne nem szabad abszolutizálni személyes vagy a korszak magyar kormányzatainak eredményeit, érdemeit. De az utókor méltányos értékelése nemcsak a Horthy-képet teheti egyértelműbbé, hanem abban is segítséget nyújthat, hogy nemzeti önképünk tisztuljon, az elmúlt kilencven vagy akár négy és fél száz év

alatt görgetett problémáinkat a megoldás útjára, nemzeti tudatunkat pedig egészségesebb irányba tereljük.

Horthy kései hívei – jelenlegi csodálói – közül sokan mindent, ami a Horthy-korszakban történt, a kormányzó javára írnak, de elfeledkeznek azokról a tettekről és mulasztásokról, melyek ennyi erővel az ő nyakába is varrhatók. Sőt, új-jobboldaltól jövő „tisztelői” közül számosan épp azért szegődtek „hívévé”, mert épp azok a tulajdonságok és döntések (antiszemitizmus, fehérterror, nácibarátság) a szimpatikusak számukra, amely kérdésekben Horthy álláspontja semmiképpen sem az volt, amit ezzel kapcsolatban ők látni (és láttatni) akarnak. Az ő hozzáállásuk, Horthynak mint politikai molinónak a használata is a megalapozatlan, hamis kép erősítését szolgálja – olykor rövidtávú politikai érdekek mentén.

Horthy kései ellenfelei – merthogy tagadhatatlanul vannak ilyenek is nemcsak mondjuk a közírók, de az embernek az az érzése, hogy a történész szakma képviselői körében is – viszont a két világháború közötti korszak eredményeit csak kis mértékben írják Horthy javára, miközben a negatív jelenségeket igyekeznek az ő tevékenységének, bűnének tulajdonítani. Még történészek, politológusok között is vannak, akik például Károlyi Mihály tevékenységét rokonszenvvvel fogadják, mondván: igazi reformer és demokrata volt tiszta szándékkal, a jóakarat vezérelte, és nem rajta, hanem a körülményeken múltott politikai kudarca és az ország totális összeomlása. Vagy éppenséggel Tildy Zoltán munkásságát értékeli részvétellel teli sajnálkozással, hangsúlyozva, hogy Magyarország megszállt ország volt, nem a köztársasági elnökön múltott a németek kitelepítése, a B-listázás, százezrek malenykij robotra hurcolása vagy a kommunista diktatúra kiépítése: ő semmit sem tehetett ez ellen. De ugyanők Horthyval szemben már kevésbé megengedők: kíméletlenül mérlegre teszik működését, minden hibájával és bűnével együtt. És elsősorban ezeket hangsúlyozzák, így azután a torz mérlegelés nem is hozhat más eredményt, mint Horthy Miklós elmarasztalását, hiszen megbukott azokon a próbákon, melyek elé a történelem állította.

Horthy nem volt szent, és korántsem volt büntelen ember és hibátlan politikus. (Akik ennek ellenkezőjét szeretnék hallani-olvasni, és kétségkívül szép számmal jelen vannak ők is a magyar társadalomban, éppúgy ártanak a reális Horthy-kép megrajzolásának, mint a személyes indulatból, világnézeti vagy aktuálpolitikai megfontolásból ellenkező értékelést adók sokasága.)

Horthyt Nürnbergben, Budapesten, Belgrádban és másutt sem ültették háborús bűnök miatt a vádlottak padjára, de a korszak névadójaként Horthyra már uralma idején, s főképp azóta rakódott negatív minősítések, közkeletű, és sokszor teljességgel megalapozatlan vádak miatt helyes lenne ezek áttekintése, árnyalása, s ha lehetséges, cáfolata. Mert Horthy Miklós kétségtelenül a képzeletbeli vádlottak padján ül immáron hatvanöt éve – függetlenül a vádak jogosságától és attól, mennyire méltányos az ellene folytatott eljárás. Esszémben a „legnépszerűbb” vádra igyekszem reagálni.

„HORTHY, AZ ANTISZEMITA”

Bár kétségkívül számos vád él Horthyval kapcsolatban, a legsűrűbben megfogalmazott az állítólagos antiszemitizmusa, és kétségkívül máig vitatott a magyarországi zsidókat sújtó holokausztban való felelőssége.

Sokan állítják, hogy Horthy nem volt antiszemita. Mások viszont perdöntőnek találják, amit Horthy e tekintetben saját magáról állított leveleiben, feljegyzéseiben, illetve magánbeszélgetések alkalmával. E szerint tehát meggyőződéses antiszemita volt.¹ Ám amint arra a részben magyar származású amerikai történész, Thomas Sakmyster is rámutat², Horthy kitűnő példája annak, mennyi árnyalata létezhet az antiszemitizmusnak. Úgy vélem, az antiszemitizmus mint fogalom és mint meggyőződés megítélése ráadásul egészen mást jelentett a zsidóság faji alapon történő, iparszerű megsemmisítését célzó és részben megvalósító nácizmus megjelenése és kiteljesedése előtt, mint annak ismeretében. Horthy nyilvános megszólalásaiban pedig nemigen találhatjuk nyomát antiszemitizmusának. Sőt még 1943–44-ben – olyan tárgyalópartnerek társaságában, mint Adolf Hitler vagy Szálasi Ferenc – is ragaszkodott ahhoz, hogy különbséget tegyen hasznos és értékes, illetve „haszontalan” zsidók között, ami a faji alapú – és a jelenlegi értelemben vett – antiszemitizmus elutasítását jelentette.³ Mai ésszel persze érthetetlen és elfogadhatatlan a numerus clausus éppúgy, mint a két évtizeddel későbbi három zsidótörvény, ám ezeket sem lehet kiragadni abból a történelmi környezetből, amelyben születtek.

Horthy zsidókhöz való viszonyának ellentmondásosságát mi sem jelzi jobban, mint hogy a szegedi Nemzeti Hadseregben számos zsidó tiszt szolgált, sőt annak felállításában is tevékeny szerepet játszott és anyagi áldozatot vállalt a város zsidó polgársága. A hazai gazdasági elithez tartozó zsidó nagytőkések közül pedig jó néhányval szívélyes, szinte baráti viszonyban volt. Példaként lehet említeni kártyapartnerei közül Buday-Goldberger Leót, Weiss Jenőt, vagy Kornfeld Móricot és Chorin Ferencet. Utóbbiakkal még jóval a második világháborút követően is kapcsolatban állt. Amikor a zsidókról elítélőleg vélekedett, leginkább a nem asszimilálódt galíciai zsidókat vagy főleg a szélsőbaloldali, bolsevista mozgalmakban részt vevő „felforgatókat” érthette alatta. De nekik sem az elpusztítást szánta „büntetésül”.⁴

HITLER VÉGSŐ MEGOLDÁSA

Nyilvánvaló, hogy Horthy tizenkilencedik századi konzervativizmusába semmiképpen sem fért bele a náci Endlösung. Olyannyira nem, hogy számos forrás és visszaemlékezés azt támasztja alá: annak értelmetlensége és embertelensége miatt

¹ Lásd: Sipos Péter: Horthy Miklós negyedszázada. Népszabadság, 2007. február 12.

² Sakmyster, Thomas: Admirális fehér lovon. Ford. Romsics Gergely. Budapest, 2001. 365.

³ Vö. Karsai Elek: „Szálasi naplója” A nyilasmozgalom a II. világháború idején. Budapest, 1978. 193. és Hitler hatvannyolc tárgyalása. Szerk. Ránki György Budapest, 1983. II. köt. 83–84.

⁴ Vö. Czettler Antal: Kortársi szemmel egy vitáról. Magyar Nemzet, 2007. február 12. és Sakmyster, Thomas: i. m. 144.

Horthy nem is feltételezte a zsidóság tervszerű, ipari méretekben végrehajtott megsemmisítését. Hitler és társai sátáni tervétől egy világ választotta el. A „végső megoldás”, mint minden normális ember, úgy Horthy szemében is elfogadhatatlan abszurditásnak hatott, így a kormányzó sokáig nem értette, mit is akarhatnak még tőle a németek a zsidósság elleni fellépés terén. Erre bizonyítékot jelentenek a Hitlerrel folytatott 1943. áprilisi, klessheimi tárgyalások, ahol Horthy – mintegy védekezésül a hitleri szemrehányásözönre – megemlítette, hogy már mindent megtett, amit „zsidók ellen tisztességes úton-módon tenni lehetett”. Mai szemmel szinte hihetetlen ez a naivitás, de Horthy szó szerint úgy nyilatkozott, hogy „elvégre mégsem ütheti őket agyon”. Ha tudta volna, hogy mi történt 1942-ben a Wannsee-i konferencián, ha tudott volna a gázkamrákról és krematóriumokról, vajon valóban így fogalmazott volna, valóban ezekkel a szavakkal bosszantotta volna tudatosan Hitlert?! A fenti eszmefuttatással egyet nem értők rögtön felhozzák a logikus ellenvetést: Hitler jelenlétében Ribbentrop birodalmi külügyminiszter reagált a kormányzói fölvetésre: „a zsidókat vagy meg kell semmisíteni vagy koncentrációs táborokba szállítani”.⁵ Ebből azonban két dolog következhet: vagy az, hogy Horthy itt ráébredt a nácik végső megoldásának igazi lényegére⁶ vagy pedig – és jómagam emellett foglalkozom állást –, hogy a józan gondolkodású államférfi ekkor nem vette szó szerinti álláspontnak Ribbentrop, illetve Hitler indulatos, zsidóellenes szavait. (Tudta, hogy ő is gyakran elragadtatta magát egy-egy hivatalos beszélgetés alkalmával is, ám amikor valóban felelős döntésre került a sor, egészen másként cselekedett.)

Egyvalami azonban bizonyos: Horthy korábban sem akarta megsemmisíteni a hazai zsidóságot. Ha ilyesmit akart volna, választhatta volna a román példát, ahol Antonescu katonái és a vaskardisták saját elhatározásukból 1944-ig 220 ezer zsidót mészároltak le, vagy a Tiso fémjelezte szlovák fasisztákét, akik saját zsidó lakosságuk háromnegyedét deportálták német ellenőrzésű területre – a nácikra bízva a „zsidókérdés végső megoldását”. Ha 1943-ban (vagy még korábban) Horthyék valóban ráébredtek a németek valódi szándékára, akkor a Horthy–Kállay-vezetés tudatosan helyezkedett szembe a Harmadik Birodalommal, és igyekezett a végsőig védeni állampolgárait, hiszen nem volt hajlandó gettókba gyűjteni, pláne deportálni a hazai zsidóságot. Én mégis inkább úgy vélem, Horthyék ekkor még nem sejtették, hogy a náci vezetés a (magyarországi) zsidóságnak a teljes és biztos pusztulást szánja.

Horthy és a nácik a témában elfoglalt álláspontjai közötti szakadékról szolgáltat adalékokat például Goebbels naplója. Hitler propagandaminisztere ezekben az időkben az Endlösung végrehajtása terén leginkább a magyar zsidókérdéssel volt elégedetlen, mert mint írta, „a zsidókérdést legkevésbé kielégítően Magyarországon oldották meg. A magyar állam tele van zsidókkal és a Führernek a Horthyval folytatott tárgyalásai során sem sikerült meggyőznie őt a sokkal szigorúbb rendelkezések szükségességéről.”⁷ Többször is bírálta Horthy „humanizmusát”, sőt „liberalizmusát”.

⁵ Hitler hatvannyolc tárgyalása... i. m. 84. és 101.

⁶ Ezt az álláspontot osztja a Holokauszt Magyarországon című honlapon olvasható helyzetértékelés: http://www.holokausztmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=10_1_3 (Letöltés: 2010. április 20.)

⁷ Idézi Ránki György: A németek szerepe a magyar zsidók elpusztításában című tanulmányában. História, 1984. 4. sz.

Mindezekkel összefüggésben ki kell emelnünk a Horthy családnak a zsidók érdekében 1944-ben tett erőfeszítéseit: Horthy Miklós menyje, felesége és kisebbik fia is kivette a részét egyrészt egyes személyek megmentésében, másrészt a kormányzónak a fővárosi deportálások leállítására irányuló meggyőzésében. Horthy emlékirataiban maga is keserűen hivatkozik e kérdésben Goebbels naplójára, hiszen a németek igencsak realisan látták Horthyéknak a zsidósággal kapcsolatos valódi álláspontját. A náci vezető ifj. Horthy István 1942-es kormányzóhelyettesévé választása kapcsán jegyezte fel, hogy ez nagy szerencsétlenség a számukra, hiszen ő „még inkább zsidóbarát, mint az apja”.⁸ Még konkrétabb érv a kormányzó másik fiának, ifj. Horthy Miklósnak, a Kiugrási Iroda vezetője munkatársainak az 1944-es német megszállást követő módszeres zsidómentő tevékenysége⁹, melynek jelentőségét semmiképpen sem szabad lebecsülni.

Sokan felróják Horthynak és rendszerének a keleti fronton elesett több tízezer munkaszolgálatos zsidó halálát, a Kamenyec-Podolszkijban elpusztult sok ezer zsidót – úgy hiszem, sajnos joggal. De ugyanilyen joggal felróhatjuk neki a második magyar hadsereg pusztulását, Rooseveltnek azt, hogy japán származású amerikaiakat zártak internálótáborokba, és hogy az elnök túlságosan nagy engedményeket adott Sztálinnak, aminek több évtizedre szóló súlyos következményei lettek Kelet-Közép-Európa népeire nézve. És joggal róhatjuk fel Churchillnek azt, hogy nem bombázták a koncentrációs táborokhoz vezető vasútvonalakat, viszont Drezdát igen, ártatlan emberek százazezeit pusztítva el. És vég nélkül folytathatjuk a sort. Horthy rengeteg politikai hibát követett el, és erkölcsileg elítélhető eseményektől sem volt mentes kormányzói működése – de azért nem tehetünk úgy, mintha politikai működését vegytiszta laboratóriumi körülmények között végezte volna. Horthy Magyarország Hitler hatalomra jutását követően két barbár birodalom szorításában, ellenséges, agresszív, rivális kisállamok gyűrűjében próbált lavírozgatni 1944-ig több, ezt követően sajnos inkább kevesebb sikerrel...

Mindenképpen óriási dolognak számított, hogy 1944 elejéig – minden diszkriminatív intézkedéssel együtt is – Európa legnagyobb zsidó közösségének adott otthont Magyarország. A megnövekedett országterületen több mint 800 ezer, jórészt magyar identitású, a nürnbergi faji törvények szerint mégis zsidónak számító állampolgár élt, jórészt békében. Ehhez járult még több tízezer zsidó menekült, akik nálunk bujkáltak.¹⁰ Persze ez mit sem ért – mondhatja az utókor, hiszen hazánk német megszállását követően az ország területén élő zsidóság kétharmadát deportálták, illetve meggyilkolták. Ám ezt a magyar vezetés, beleértve Horthyt is, nem láthatta előre. És a fokozódó német követelések ellenére semmi olyan előkészületet nem tett vagy döntést nem hozott, mely a zsidóság deportálását (pláne tervszerű megsemmisítését) elősegítette volna.

⁸ Horthy Miklós: Emlékirataim. Budapest, 1993. 261.

⁹ Török Bálint: 1944. március 19. II. Magyar Szemle, 2004. 3. sz.

¹⁰ Kállay emlékirataiban és korabeli említésekben 70 ezres szám szerepel, Karsai László szerint 20–25 ezren lehettek a Magyarországra menekült, idegen vagy rendezetlen állampolgárságú zsidók.

UTAK ÉS LEHETŐSÉGEK

Persze, ahogyan mondani szokták, vétkesek közt cinkos, aki néma. Ezen az alapon támadják bírálói legélesebben Horthyt: a német megszállás ellenére nem mondott le, hanem a helyén maradt, legitimálva ezzel többek között a vidéki zsidóság teljes deportálását, ami ellen semmit sem tett. Mielőtt azonban ítéletet mondanánk, vegyük talán sorra az agg államfő lehetőségeit 1944 márciusában.

1. A kormányzó megtehetette volna, hogy még elviekben sem járul hozzá a megszálláshoz, és csapatait már Hitlertől való távozása után vagy Magyarországra érve ellenállásra szólítja fel. Még ha feltételezzük is, hogy parancsa eljutott volna a hadtestekhez, esélye sem lett volna a nagyságrendekkel nagyobb és felszereltebb német hadsereg megállításának. A zsidóság szempontjából sem kecsegtetett volna ez semmi jóval. Egy esetleges Imrédy- vagy Szálasi-bábkormány száz százalékgig támogatna volna a deportálásokat, ráadásul ennek kivitelezésére sajnos ugyancsak meglett volna a megfelelő logisztika és erő. Tehát a zsidóság szempontjából egy ilyen akció semmiféle eredményt nem hozhatott volna.

2. Horthy azt is megtehetette volna, hogy egyszerűen lemond, avagy legalábbis vidéki, önkéntes száműzetésbe vonul – mint tette azt például X. Keresztély dán király – ezzel fejezve ki ellenérzéseit a német megszállással és az azt követő eseményekkel szemben. Bár ez kétségkívül figyelemre méltó manőver lehetett volna, a zsidóság szempontjából ugyancsak nem járhatott volna semmilyen eredménnyel.

3. És végül a Legfelsőbb Hadúr a hadseregre támaszkodva megkísérelhette volna leállítani a vidéki zsidóságot sújtó deportálásokat, de nem tette. Talán ez a passzivitás az, ami még Horthy tisztelőiben is a legtöbb kétséget ébreszti. De vajon tényleg sikerrel kecsegtethetett volna-e egy ilyen akció? És ha igen, miért nem kísérelte meg?

Horthy, mint tudjuk, a helyén maradt. Döntésében a zsidóság azon képviselői is szerepet játszottak, akikkel kapcsolatban állt: 1944 márciusában, nem sokkal Klessheimből való hazatérte után Chorin Ferenc és Kornfeld Móric által vezetett küldöttség kereste föl a Várban, arra kérve, ne mondjon le, illetve ne vonuljon ki a politikából.¹¹ Új kormányt nevezett ki, s tétlenül szemlélte parlamenti képviselők és miniszterek letartóztatását, a zsidók gettóba gyűjtését, a deportálások megkezdését. Ha Horthy le is akarta volna állítani a vidéki zsidóság mindössze másfél hónap alatt végrehajtott deportálását, korántsem biztos, hogy ebben a bábkormányra, a hadseregre vagy a csendőrségre támaszkodhatott volna. A júliusi csendőrpuccskísérlet, a hazaáruló, nácibarát miniszterek, tábornokok és tisztek, illetve az október 15-i – részben a hadvezetés elvtelen taktikázása miatt – sikertelen kiugrási kísérlet mindmind Horthy szűk mozgásterének bizonyítékai.¹²

¹¹ Sakmyster, Thomas: i. m. 310.

¹² A tábornoki karban és a vezérkari tisztek között túlsúlyban voltak a szélsőjobboldali és németbarát tisztek, noha Horthy – önmagából kiindulva – újra és újra abban ringatta magát, hogy a katonák hűek maradnak esküjükhöz és többségükben teljesítik parancsait. Kádár Gyula vezérkari ezredes viszont már 1943 nyarán felhívta a szavait döbbenettel hallgató kormányzó figyelmét arra, hogy Horthy túlságosan eltávolodott a tisztikartól, és egy, a németekkel szembeni ellenállás esetén „a hadsereg aligha követné parancsait”. (Lásd még: Dombrády Lóránd: A legfelsőbb hadúr és hadserege. Budapest, 1990. 196–200.)

De mégis: megpróbálhatta volna. Talán sikertelenül járt volna akciója, de – legalább néhány esetben – akár eredményes is lehetett volna, szóval meg a kétség újra meg újra az utókorban.

FELELŐSSÉG A HOLOKAUSZTBAN

A rendelkezésünkre álló adatok alapján azonban biztosra vehető, hogy a zsidóság deportálásában Horthy nem feltételezte elpusztításuk szándékát. Ez egy tizenkilencedik századi, a Monarchiában szocializálódott konzervatív úrnak teljes képtelenségnek hatott. Horthy – a maga épeszű gondolkodásával – logikusan feltételezhette, hogy a háború eme szakaszában a Német Birodalomnak kényszmunkásokra van szüksége. Arra nem gondolt, hogy – az emberiséget és egyetemes erkölcsöt semmibe véve – teljességgel értelmetlen „megoldást” választ a Harmadik Birodalom. Ez Horthy téves, egyben tragikus helyzetfelismerése volt.

Horthy korlátozott mozgásterére ugyanakkor számos példát találunk. Bár kormánya tagjai folyamatosan félretájékoztatták, de az 1944. május 15-én megkezdett deportálások során elkövetett kegyetlenségek híre végül eljutott a kormányzóhoz. Június elején ezért Horthy leiratot küldött a nácibarát kormány fejéhez, Sztójay Döméhez. Ebben zsidók különböző csoportjainak a – vonatkozó rendelkezések alóli – mentesítését próbálta elérni. Másrészt így fogalmazott: „Az indokolatlan túlzások, különösen kegyetlen és számos esetben embertelen intézkedések folytatásának elkövetése érdekében óhajtom továbbá, hogy a magyar királyi Belügyminisztériumban a zsidók ügyeinek irányítása dr. vitéz Endre László államtitkár kezéből kivétsék, s helyette ezzel, előzetes hozzájárulásom kikérése mellett, egy megbízható, megfelelő személy bízássék meg, továbbá hogy a karhatalom részére a vonatkozó utasítások kiadásával eddig foglalkozó Baky László államtitkárnak ettől az állásától való felmentése iránt hozzám mielőbb előterjesztés tétessék, annál is inkább, mert a közvélemény jelentős részében is a nevezettek szerepelnek a túlzott intézkedésekért felelős személyek gyanánt.”¹³ Sőt, Horthy a június 26-i Koronatanácson szóban is követelte a miniszterelnöktől a két államtitkár leváltását, ekkor még sikertelenül!

A fenti eset egyszersmind példa is Horthy zsidósággal kapcsolatos felfogására. Az e téren őt jellemző naivitást mutatja a Szálasi Ferenc nyilasvezérrel 1944 májusában folytatott megbeszélés, ahol Horthy úgy fogalmazott: „néhány zsidó, mint Goldberger is, mindenki másnál többet tett az ország gazdagodásáért. Ezért elengedhetetlen különbséget tenni »forradalmár kommunista zsidók« és »hasznos zsidók« között”. De tünetőleg távol maradt a Jud Süss című antiszemita, náci propaganda-film hazai premierjéről, sőt Sztójaynak is ezt tanácsolta.¹⁴

Horthy – bírálói szerint – csakis azért vetette föl szóban vagy írásban a zsidók helyzetének problémáját, hogy az majd a háború után aduként szolgálhasson számára a felelősségre vonás során. Ennek az érvelésnek a gyengéje, hogy általában azok vádolják ebben a kérdésben ravasz és igen előrelátó taktikázással a kormányzót (amire amúgy semmilyen bizonyíték nincs), akik más esetben gyenge képességeit, politikai-diplomáciai manőverezésre való képtelenségét hangsúlyozzák. A bírálók

¹³ Közli: Horthy Miklós titkos iratai. Szerk. Szűcs László. Budapest, 1972. 452–453.

¹⁴ Sztójay persze elment a filmbemutatóra. Vö. Sakmyster, Thomas: i. m. 314.

közül – legalábbis ebben az egy esetben – sokan nem hisznek Horthy naivitásában. Szerintük a magyar vezetés már 1942–43-ban tisztában volt az Endlösung mibenlétével¹⁵, így Horthynak tudatos felelőssége van a holokausztban. A fővárosi zsidóság megmentését ugyanők kevésbé írják pozitívként Horthy számlájára: azt a nemzetközi tiltakozások hatásának tulajdonítják, s mozzgórugójaként ugyancsak a háború utáni kedvező megítélést gyanítják. Dokumentumok és visszaemlékezések cáfolják ezt az álláspontot. Ma már egyre több történész ad hitelt azon véleményének, hogy Horthy – akárcsak a zsidósággal rokonszenvező családja és a hazai politikai elit liberális konzervatív csoportja – csak későn ébredt rá arra, milyen sorsot szánnak a nácik valójában a deportált zsidóságnak.

Ma már egyre többen elismerik, hogy Horthynak a deportálásokkal kapcsolatos álláspontjában a fordulatot az ún. Auschwitz-jegyzőkönyvek megismerése jelentette. Ez a legnagyobb haláltáborból megszökött zsidó rabok leírását tartalmazta, melyben feketén-fehéren szerepelt a zsidók elgázosításának, megsemmisítésének gyakorlata. A jegyzőkönyv június 10-én jutott el Budapestre, a Zsidó Tanács adta át özv. Horthy Istvánnak június 19-én vagy 20-án, s csak ezt követően jutott el a kormányzóhoz. Pár nappal később ifj. Horthy Miklós közbenjárására a Zsidó Tanács memorandumot is eljuttatott az államfőhöz, sürgős közbelépését kérve. Horthy elszánta magát a

¹⁵ Karsai László szerint „a magyar politikai és katonai vezetők már 1942 folyamán pontosan tudták, hogy a nácik megkezdtek a zsidók fizikai megsemmisítését”. (Az árnyalt fogalmazás szükségessége – Történészvita Horthy Miklós kormányzó világháborús szerepéről és felelősségéről. Magyar Nemzet, 2007. február 23.). Ugyancsak Karsai László szerint „biztos, hogy Horthy Miklós nem mondott igazat, amikor emlékirataiban azt állította, hogy csak 1944. július első napjaiban tudta meg a szörnyű valóságot a haláltáborokról. Egyik hivatalos levelével is cáfolni lehet állítását. Klessheimből visszatérve Horthy hosszú levélben fogalmazta meg válaszáat a tárgyalásokon elhangzott vádakra. A végül elküldött változatból kimaradt a következő mondat: »Excellenciád további szemrehányása volt, hogy a kormány a zsidók kiirtásának keresztülvitelében nem járt el ugyanolyan mélyrehatóan, mint az Németországban történt, és ahogyan az a többi országban is kívánatosnak látszik.«”. (Karsai László: Horthy Miklós. 1868–1957. Legendák, mítosz és valóság. Beszélő, 2007. 3. sz.). Horthy Hitler jegyzékére küldött, Karsai László által említett válaszáat a magyar Külügyminisztérium készítette elő. Az, hogy a kiirtásra vonatkozó mondathoz a kormányzó nem kívánta adni a nevét, véleményem szerint nem bizonyíték arra, hogy Horthy tudott arról, milyen sorsot szánnak az összes deportált zsidónak. Az elküldött válaszlevélből inkább az derül ki, hogy Horthy mellébeszél, mert bár kemény szavakkal illeti a zsidóságot, közben időt próbál nyerni. Mint fogalmaz, a zsidók elszállítására „nincsenek meg a feltételek”. (Horthy Miklósnak a Kállay-kormányt ért német vádakat cáfoló levele Adolf Hitlerhez: Horthy Miklós titkos iratai... i. m. 391–398.). A magyar vezetésnek egyébként egymásnak ellentmondó álláspontot közvetítettek a zsidósággal kapcsolatban a német vezetők. Így Sztójay – még berlini követként – 1942 októberében megemlítette Martin Luther német külügyi államtitkár-helyettesnek, hogy Kállay Miklós miniszterelnököt nyugtalanítja a kitelepített zsidók sorsa. Luther azonban „megnyugtatta” a magyar vezetést: „az összes kitelepített zsidót, beleértve a magyar zsidókat is, Keleten útépitésre használják, később pedig egy zsidó rezerváltumba szállítják őket”. (Idézi: Ránki György: i. m.) „Nyílt” megfogalmazás a már említett 1943. áprilisi klessheimi megbeszéléseken ugyan valóban elhangzott, de minden jel arra vall, hogy Hitler és Ribbentrop indulatos megjegyzéseit Horthy nem értette szó szerint – a deportálásokhoz mindenesetre a német megszállásig semmilyen formában nem járult hozzá a magyar vezetés.

cselekvésre. Döntését megerősítette a svéd királytól, az amerikai elnöktől, a pápától és másoktól érkező felhívás, és a hadihelyzet is: a sikeres normandiai partraszállás a német figyelmet Nyugatra összpontosította, ezzel megnőtt a magyar mozgástér. Amint arra már utaltam, június 26-ra Koronatanácsot hívott össze, ahol egykori szegedi tisztjeit, a Baky–Endre-párost „szadista és ellenőrizhetetlen söpredéknek” nevezte, ám több minisztere, sőt Sztójay is a németek pártját fogta. De Horthy már hajthatatlan volt. „Nem tűröm tovább! [...] A budapesti zsidók deportálását leál-lítom. A kormány tegye meg a szükséges lépéseket.”¹⁶ Ám mivel mindez hatástalan maradt, Horthy – meglepő taktikai ügyességről téve tanúbizonyságot – saját kezé-be vonta az események irányítását, Vörös János vezérkari főnök ellenkezése dacára megakadályozva a budapesti zsidók deportálását és egy esetleges nyilas puccskí-sérletet. A fővárosba rendelte a Koszorús Ferenc vezérkari ezredes parancsnoksága alatt álló esztergomi páncélosrezdet, és Koszorús vezetésével, valamint testőrsége parancsnoka, Lázár Károly közreműködésével eltávolítottatta a korábban fölvezényelt csendőrséget. Horthy menesztette az államcsíny előkészületével gyanúsítható Bakyt, valamint Endrét. Horthy fellépése példátlan a holokauszt történetében: a kormány-zón kívül soha senki sem tudott katonai erővel való fenyegetéssel véget vetni a zsidók deportálásának – miközben Magyarországon német csapatok állomásoztak.¹⁷ A kora-beli, fővárosi zsidóság is értékelte a kormányzó fellépését: a Stern Samu, Pető Ernő és Wilhelm Károly alkotta magyar zsidóbizottság 1946. február 3-án – tehát már jóval a háború befejezését követően, mindenféle kényszer hatása nélkül – kiadott nyilat-kozata szerint a budapesti zsidóságot ez az akció mentette meg.¹⁸ Ezt támasztja alá a deportálásokat végrehajtó Adolf Eichmannak az 1961-es jeruzsálemi perben tett val-lomása. „Horthy és a magyar katonák akciója volt a Hitler által megszállt Európában az egyetlen eset, ahol egy Németországgal szövetséges ország reguláris hadseregét arra használták fel, hogy megmentsek a zsidókat. Ilyesmit képtelenségnek tartottam; azt hittem, téves jelentésről van szó, vagy álmodom – de néhány héttel később Lakatos Géza kitiltott engem Magyarországról” – emlékezett Eichmann.

* * *

A terjedelmek szabta korlátok itt és most nem teszik lehetővé, hogy Horthy működésének egyéb, sokat kritizált momentumait szemügyre vegyük. Mindeneset-re tény, hogy a második világháború éveiben, egészen 1944-ig, Európa legnagyobb zsidó közössége élt itt, továbbá lengyel és más nemzetek menekültjei. Működött a választott parlament, benne szociáldemokrata, kispap és liberális demokrata képviselőkkel (sőt a korszak vége felé kispap államtitkárral), ami nagyon kevés európai államra volt igaz akkoriban. Viszonylag szabad sajtó létezett, és folytathat-nánk a sort. Mindez persze hamar semmivé lett – de ezek a bizonyítékai annak, hogy a Horthy-rendszer maradisága és szélsőséges, már-már avítt konzervativizmusa ellenére is egy normális emberi élet színterét kívánta biztosítani polgárainak a kon-tinens közepén.

¹⁶ Sakmyster, Thomas: i. m. 322–324.

¹⁷ Sakmyster, Thomas: i. m. 325–326. Lásd még: Török Bálint: *Legenda vagy tény? Mi az igazság a Koszorús-akcióról?* Magyar Szemle, 2000. 3. sz.

¹⁸ Horthy Miklós: i. m. 291.

Vannak komoly történészek, akik Kállayék nyakába varrják ennek a helyzetnek a megszűntét, mondván, ha nem keresték volna az angolszászok kegyeit, talán nem ingerlik fel a németeket, így elkerülhető lett volna a megszállás, a holokauszt, a háborús pusztítás. Megint mások épp az ellenkezőjéről vannak meggyőződve: ha határozottabb a kormány és a kormányzó, már hónapokkal korábban sikerrel járhatott volna a kiugrás, így elkerülhető lett volna a holokauszt és a háborús pusztítás...

KORMÁNYZÓI MÉRLEG – TÖRTÉNELMI PÁRHUZAMOK

Nem érkezett még el az idő arra, hogy Horthy Miklós működését kellő elfogultság és részrehajlás nélkül értékeljük – még vannak, akik élnek azok közül, akik pozitív, illetve negatív emlékekkel rendelkeznek erről a korszakról. Mégis, kilencven évvel hatalomra kerülése, s hat és fél évtizeddel onnan való távozása után történelmi összefüggésekben vizsgálható kormányzói működése.

Magyarország 1526-tól kényszerpályán mozgott: egy, sőt többnyire két nagyhatalom szorításában próbálta intézni sorsát. Bár voltak hosszabb-rövidebb időszakok, melyek gazdasági fejlődést, illetve nyugodt építkezést hoztak vallási, politikai, társadalmi téren. Miként az erdélyi fejedelemségben a tizenhetedik században vagy a dualista Magyarországon, úgy Horthy Magyarországon is imponáló fejlődés volt a húszas-harmincas években, melyet a gazdasági világválság is csak rövid időre tudott megakasztani. Egy vesztes világháború után, a korabeli felfogás szerint az ország területének jelentős részét megszállva tartó ellenséges kisállamok gyűrűjében sikerült példás fejlődést teremteni.

De miként a tizenhatodik–tizenhetedik században két hatalom – a Habsburg és Oszmán Birodalom – között próbált tartós eredmény nélkül lavírozni, ahogyan két nagyhatalom összefogása térdre kényszerítette 1849-ben, úgy az országnak 1938–39-től két, egyre fojtogatóbb nagyhatalom közvetlen szomszédjaként kellett egyensúlyoznia – igaz, ez alkalommal sem több sikerrel, mint a korábbi évszázadok hasonló kísérletei esetében. S amint például Rákóczi a francia királyra, éppúgy hiába várt évtizedeket a szomszédos nagyhatalmakkal szemben az angol szövetségre Horthy.

Úgy hiszem, ha a politikai és erkölcsi hibákat felrójuk Horthynak, úgy a korszak eredményeit sem szabad függetleníteni országlásától. Föltehetjük a kérdést, hogy mi maradt utána? A rendszer bukása, a háborús pusztítás és a területi revíziós eredmények szertefoszlása után vajon miért kellene pozitívan értékelnünk kormányzói működését? Ám ezen az alapon Szapolyait, Bocskait, Thökölyt, Rákóczit, Kossuthot vagy Nagy Imrét is pellengérré állíthatjuk, hiszen az ő államférfiúi működésük is szomorú véget ért. Úgy hiszem, Horthy tevékenységét is indulatok nélkül kell vizsgálni, és nem szabad kiszakítani abból a történelmi szituációból, melyben létezett.

Horthy Miklós nem kívánta kiszolgáltatni az országot idegen hatalmakkal, és területgyarapodások által igyekezett a magyarságot egy államba tömöríteni. Nem volt nagy stratégia, de néha meglepően ügyesen manőverezett Hitler és Sztálin ellenében. Nem volt ravasz politikus, de többnyire jó érzékkel választotta ki tanácsadóit, kormányának vezetőit. Személyes tragédiája, hogy államfőként is valamiféle tizenkilencedik századi becsületkódexet követett akkor, amikor ezt politikai ellenfelei, sőt saját katonái sem követték, de már nem is értették.

Kormányzósága alatt Magyarország – mint 1526 óta mindig – kényszerpályán mozgott. Horthy alatt hazánk nem tudta átlépni saját árnyékát – minden részsiker ellenére sem volt ura a saját sorsának. Mégis, úgy vélem: a kormányzó politikai tevékenysége során mindig arra törekedett, hogy tetteit Magyarország érdekei vezéreljék, s ezért komoly személyes, családi és anyagi áldozatot hozott.

Ahogy a már említett neves történelmi hősöknek, úgy velük egy sorban Horthy Miklósnak is helye kell, hogy legyen a magyar nemzet panteonjában.

